

Божидар Питев

**ЗА БОГОСЛОВСКИТЕ ТЕРМИНИ ЛИЦЕ – ЛИЧНОСТ –
ЛИЧНОСТНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Bozhidar Pitev

**THE THEOLOGICAL TERMS ЛИЦЕ – ЛИЧНОСТ – ЛИЧНОСТНОСТ
IN MODERN BULGARIAN**

(Abstract)

This paper examines the semantic content and use of the Christian theological terms that denote ‘person’ and ‘personhood’ in Bulgarian. The contrastive approach adopted helped establish the asymmetrical equivalence of the English terms *person* and *personhood* and their Bulgarian counterparts. Thus, *person* is rendered by two Bulgarian terms: *Лице* and *личност*, which distinguish between its triadological sense, on the one hand, and its Christological and anthropological sense, on the other, while the semantic structure of *личност* allows the term to function both as a concrete and abstract noun, and be the translation equivalent of both *person* and *personhood*. More technically, *personhood* is translated into Bulgarian by the synonymous terms *личностност* and *персоналност*. *Личностност* also presents a rare case of doubling the suffix of a Bulgarian noun to restore a lost part of the semantic content (‘abstract quality’).

Keywords: πρόσωπον, person, personhood, Orthodox Christian terminology, anthropology, Лице, личност, личностност, персоналност

Богословското разбиране за личността е изключително актуална тема в християнската мисъл както на Изток, така и на Запад. Настоящият текст има за цел да отбележи тенденциите в употребата на термините, отразяващи реалността зад понятието *личност* в съвременния български книжовен език, използвани в специализирания дискурс на православното богословие. Значенията на думите *лице* и *личност* в други области на познанието не са обект на изследване тук.

Перспективата, която дава преводът от чужд език, може да послужи за прецизиране на значенията на термини в родния език. Затова освен в български авторски текстове разглежданите тук термини – *Лице*¹, *личност* и *личностност/персоналност*², се анализират и като преводни съответствия, по-специално на термини от английски език. Българската и английската богословска терминология се формират в рамките на различни тради-

ции и в различен контекст. Контрастивният поглед позволява да се открият различията и да се уточнят употребите на термините, а това може да помогне и при решаването на някои практически въпроси на превода.

В съпоставителното терминологично разбиране е общоприето разбирането за необходимостта от основание за съпоставката (Попова 2012: 170, 173). Тъй като предмет на изследване тук са семантичният обем и употребата на българските термини, като база за сравнение, или *tertium comparationis*, от която се тръгва и върху която се проектират техните особености, се използват английските термини *person* и *personhood*. При тълкуването на понятията се използват също и гръцките еквиваленти *πρόσωπον* и *προσωπικότητα*, въпреки че между семантичния обем на гръцките и английските термини съществува известна асиметрия, която не се разглежда тук.

Срещу двойката термини в гръцки (*πρόσωπον* и *προσωπικότητα*) и в английски (*person* и *personhood*) са налице четири български термина: сродните думи *Лице*, *личност*, *личностност* и думата *персоналност*, от които два са абсолютни синоними (*личностност* и *персоналност*).

1. Съдържание на понятията

Един от най-важните аспекти на онтологичното понятие, означавано от гръцкия термин *πρόσωπον* (англ. *person*, *personhood*), е, че изразява реалност, която се основава на връзка, отношение. Гръцкият православен философ Христос Янарас подхожда по следния начин към това понятие: „С думата *πρόσωπον* [= личност] дефинираме една релационна реалност. Релационният характер на този термин се разкрива в същността си от първоначалната му употреба, тоест от граматичния му строеж и етимология. Предлогът *πρός* (‘към’) и съществителното *ὄψ* (род. пад. *ὄψος*), което означава ‘око’, ‘лице’, ‘изражение’, образуват съставната дума *πρόσ-ὄψον*: обърнат съм с лице към някого или нещо; намирам се срещу някого или нещо. Така думата отначало е използвана да назове едно непосредствено отношение, връзка. [...] Онова, което е „обърнато-срещу-някого/нещо“, тоест личността, несъмнено представя един индивид, но индивид във връзка, едно динамично реализиране на отношение. Връзката е „отличителният белег“ на личността, дефиниция на личността, нейното категорично разграничение от смисъла на статична индивидуалност“ (Yannaras 2007: 5–6)³. Определяйки антропологичното съдържание на понятието, един от най-изтъкнатите съвременни православни богослови – митр. Йоан Зизиулас – твърди, че „истинската личностност [англ. *personhood*] възниква не от индивидуалистичното изолиране на човека от другите [т.е. приравняването на личността в историята на Западната мисъл с мислещия, съзнаващ индивид], а от любовта и връзката с другите, от общението“ (Zizioulas 2006: 168). Той настоява, че понятието личност (англ. *person*) в контекста на православната патристична мисъл не следва да се разбира като „инди-

вид“ в смисъл на идентичност, мислима сама по себе си, „ос на съзнание“ или съчетание на природни и нравствени качества (Zizioulas 2006: 171).

Антропологичното значение на *πρόσωπον* обаче не е единствено или преимуществено, а винаги възходящо към триадологичното съдържание на понятието, защото човекът е „образ Божи“⁴. От значенията на думата, които дава тълковният речник на новогръцкия език, в контекста на поставената тема открояваме следното: (в православното богословие) ‘човекът в индивидуалната му ипостас и социалната [κοινωνική] му природа, като система от връзки, в измерението на любовта – по примера на общението на Лицата на Светата Троица и в противоположност на индивидуалистичната етика на „индивида“ (Μπαμπινιώτης 2002). В съвременния английски език еквивалентът на термина *πρόσωπον* – *person*, се дефинира (отново в интересувания ни контекст) като: ‘действителното аз или битие на един мъж или една жена; личностна индивидуалност [individual personality]’; (в богословието) 1. ‘отнасящо се до трите модуса на Божието битие, трите Лица на божествената Троица’, 2. ‘личността на Христос, като съединяваща двете природи, божествена и човешка; = ипостас’ (Compact Oxford 1991).

Без да изчерпват съдържанието на понятието, тези дефиниции посочват трите плана, в които се мисли *πρόσωπον/person*: триадологичен, христологичен и антропологичен.

Вторият от двойката термини в гръцки (*πρόσωπον* – *προσωπικότητα*) и в английски (*person* – *personhood*) е абстракция от основното понятие, означавано от термина *πρόσωπον*, респ. *person*.

Думата *προσωπικότητα*, образувана от прилагателното *προσωπικός* и наставката за образуване на абстрактни съществителни *-ότητα*, означава ‘сборът от физически, духовни, психически и социални характеристики на едно лице [*πρόσωπον*]; сборът от отделните елементи, които индивидуализират и характеризират едно лице’. Думата навлиза в новогръцки около средата на XIX в. като калка от фр. *personnalité* (Μπαμπινιώτης 2002).

Personhood е относителен английски еквивалент на гр. *προσωπικότητα* (в определен контекст е еквивалент също и на гр. *πρόσωπον*). Думата е образувана от мотивираща основа *person* и наставка *-hood*, която се добавя към конкретни съществителни имена за лица, за да образува абстрактни съществителни (Štekauer 2005: 153, 154, 410); дефинира се като ‘качеството или състоянието да бъдеш отделна личност’ (Compact Oxford 1991).

2. Термините *Лице, личност и личностност/персоналност* в авторски текстове и като преводни съответствия

Текстовете, избрани за настоящото изследване, са различни по жанр и характер и представят широк спектър от употреби на разглежданите български термини; в английските оригинали на преводните текстове се срещат и двата термина *person* и *personhood*; всички текстове (авторски и пре-

водни) са публикувани на български език след 2000 г. Включени са следните публикации:

От български автори:

1) монографията „Божията благодат“ (трета част – „Триадологични аспекти“ и пета част – „Христологични и сотириологични аспекти“) от Мариан Стоядинов (Стоядинов 2007);

2) монографията „Добродетелта заради истината“ (първа и втора глава от втора част, които се отнасят непосредствено до понятието „личност“) от Свилен Тутеков (Тутеков 2009).

Преводи от английски език:

3) „Православният път“ от митр. Калистос Уеър (превод: Божидар Питев) (Калистос 2014);

4) „Личност и битие“ – първа глава от книгата на митр. Йоан Зизиулас „Being as Communion“ [Битието като общение] (превод: Ина Мерджанова) (Зизиулас 2001);

5) студията „Ново вино в стари мехове: Св. Иустин Попович за богословската терминология“ от Владимир Цветкович (превод: Слава Янакиева) (Цветкович 2014).

Анализът на термините в посочените текстове доведе до четири основни извода:

а. Термините *Лице* (винаги с главна буква) и *личност* са в отношение на допълнителна дистрибуция в съвременния български език. *Лице* се отнася до всяко от Лицата на Троицата, докато *личност* означава Христовата или човешката личност. Можем да илюстрираме това, като цитираме българския превод на едно изречение от текст 3), в което са използвани и двете думи (*Лице* и *личност*), отнесени към един и същ личностен субект. И двете думи превеждат англ. *person* от оригиналния текст (курсив мой – Б. П.): „Но *личността* на въплътения Христос не е никоя друга освен второто *Лице* на Светата Троица“ (Калистос 2014: 102).

“But the *person* of the incarnate Christ is none other than the second *person* of the Holy Trinity” (Kallistos 1979: 76–77).

Ако се опитаме да разменим местата на двете български лексеми, изречението става неприемливо.

Все пак в определен контекст употребата на термина *личност* не е ограничена само до христологичния и антропологичния план: „[...] както човекът е автентична личност само когато споделя с другите, така Бог не е само една личност, пребъдваща сама, а три личности, които споделят своя живот помежду си в свършена любов“ (Калистос 2014: 97–98). При тази употреба думата може да бъде изписана с главна буква: „Това, което ка-

чествено различава християнското богословие от античната представа за Бога, е изповядването на Бога като Личност“ (Стоядинов 2007: 95).

Историческият развой на понятието *личност* има отношение към следващите изводи б. и г. Думата „личност“ се появява в руски език през втората половина на XVII в. като абстрактно съществително с няколко значения, едно от които: ‘лични характеристики; особеност, присъща на дадено лице или същество’ (Овсянникова 2007). Семантичното развитие на думата довежда през първата половина на XIX в., в религиозната философия на славянофилите, до нейното онтологично антропологическо значение, разглеждано тук (Овсянникова 2007). Българският етимологичен речник отбелязва употреба на думата „личност“ в значение ‘човек с присъщите му душевни качества и особености’ през 1860 г. (Етимологичен речник 1986). Дума със същия облик съществува и преди това в български, но с друго значение: речникът на Н. Геров дава като единствено значение на „личност“: ‘гиздосия, хубост’ (Речник на БЕ 1899).

б. Семантичното пространство на българския термин *личност* включва елементи от семантичната структура и на двата английски термина *person* и *personhood*. Първоначалното абстрактно значение на *личност*, което дава наставката *-ост*, вече в голяма степен не се чувства в български и думата се възприема като отнасяща се до конкретен субект (вж. по-долу извод г.). В същото време това словообразователно значение не е изгубено напълно и може да се актуализира в съответен контекст, позволявайки *личност* да бъде преводно съответствие както на англ. *person*, така и на абстрактното съществително *personhood*. Така фактически се обособяват две значения на лексемата – конкретно и абстрактно. Откриваме ги например в заглавие в текст 4): „От маска към личност [англ. *person*]: раждането на една онтология на личността [англ. *personhood*]“ (Зизиулас 2001: 37). Когато обаче текстът изисква прецизно разграничаване между тези две значения (както напр. текст 5), тенденцията е *личност* да се използва за конкретното значение (преводно съответствие на англ. *person*), а *личностност* и синонимът *персоналност* за абстрактното значение (преводни съответствия на англ. *personhood*).

в. Термините *личностност* и *персоналност* (= ‘свойства на личността; личностна идентичност’), които извеждат понятието за личност на още по-високо ниво на абстракция, са преводни еквиваленти на англ. *personhood*. Като пълни синоними, те са в конкурентни отношения в съвременния български език. От една страна, морфемният строеж на *персоналност* прави думата по-удобна за произнасяне, особено при добавяне на членната морфема. Членуваната форма на *личностност* е с по-трудна произносимост и се използва рядко. По отношение на вътрешната форма обаче синонимът *личностност* назовава по-мотивирано понятието, вътрешната му форма е по-явна: „етимологичната памет“ на думата насочва към релационния аспект на това понятие (*личностност* < *личност* < *лице*, *лик*).

Персоналност не се открива в текст 1), а в текст 2) се среща 4 пъти – три пъти от тях като пояснение в скоби на „ипостасност“, от които веднъж заедно със синонима *личностност*: „ипостасността (= личностността, персоналността)“. Очевидно в последния случай авторът чувства необходимост да изрази различни аспекти на понятието чрез вътрешната форма на всеки от синонимите, както и да покаже експлицитно, че двата термина са синонимни. В текст 3) *персоналност* се среща 5 пъти, докато в текст 4) не е използван никой от двата синонима; в текст 5) се открива веднъж, но като превод на *personality*, а не на *personhood*. Синонимът *личностност* също не се открива в текст 1); в текст 2) е използван 2 пъти в членувана форма – първия път в посочения по-горе пример заедно с *персоналност*, а втория път във фразата „осъществяването на *личностността*“ в курсив, който обозначава акцент, а не неологизъм. В текст 3) *личностност* се среща 3 пъти, а в текст 4), както беше отбелязано, *личностност/персоналност* не се използват като преводни еквиваленти. Този преводен текст е малко по-ранен (2001 г.) в сравнение с останалите разглеждани текстове; в него англ. *personhood* се превежда с *личност*, а в един случай и с глаголна да-конструкция: „да бъдеш личност“. Текст 5) прави изключение в това отношение: терминът *личностност* се открива 16 пъти, 10 от които в членувана форма. Тук англ. *personhood* последователно се превежда с *личностност*.

2. Терминът *личностност* представя изключително редкия словообразователен модел в български език на дублиране на наставката на съществително име. С удвоена наставка *-ост* в Обратния речник на съвременния български език от 2011 г., който включва около 65 000 лексикални единици, се откриват три думи: *безмилостност*, *цялостност*, *повърхностност*⁵ (като само последната представя удвоен звуков комплекс *ност* – както при *личностност*) (Обратен речник 2011). Чрез добавяне втори път на наставката *-ост* се актуализира част от семантичното поле на лексемата *личност*, която се е загубила, а именно – словообразователното значение ‘абстрактност’. В значението, разглеждано тук, думата е заета от руски като производна в готов вид и наставката *-ост* днес не се осъзнава като наставка, а *личност* е по-скоро конкретно, отколкото абстрактно съществително. След като първият дериват (*личн-ост*) в голяма степен е изгубил смисъла си на абстрактно качество, се е наложило този смисъл да бъде възстановен чрез добавяне на същия словообразователен материал и така възниква думата *личностност*. Изместването на семантичното поле при *личност* ясно се забелязва при съпоставка с думата *индивидуалност*, която следва същия словообразователен модел: докато личността се отъждествява с моето *аз* като субект, като уникално битие и в този смисъл не се чувства като абстракция, *индивидуалност* си остава просто качество.

Въпреки че думата *личностност* съществува също в руски, където е регистрирана като неологизъм през 70-те години на XX в. (със значение

‘съвкупност от индивидуалните черти и особености, характерни за някого като личност’) (вж. Словарь-справочник 1984), и в сръбски, не е изключена нейната паралелна поява в повече от един език. Възможно е в български терминът да е възникнал на домашна почва (включително като спонтанен преводен еквивалент на лексеми от неславянски езици), като се има предвид, че наставката *-ост* е особено продуктивна днес (Радева 2007: 137–138; Граматика 1983: 64).

3. Заключение

Понятието, означено от англ. *person*, се сегментира различно в българския език, като се диференцира по отношение на денотата и се означава от два термина – *Лице* и *личност*. От своя страна, терминът *личност* частично запазва словообразователното си значение на абстрактност, изразено от наставката *-ост*, и функционира като преводен еквивалент и на двата английски термина *person* и *personhood*. И двата абсолютни синонима *личностност* и *персоналност*, които превеждат англ. *personhood* на още по-висока степен на абстрактност, вероятно ще продължат да се употребяват, защото вътрешната им форма отразява различни аспекти на понятието и предизвиква различни асоциативни връзки. Морфологичната структура на *личностност* представя рядък словообразователен модел в българския език и е едно от свидетелствата за динамиката в развитието на българската православна богословска терминология днес.

БЕЛЕЖКИ

¹ Терминът *Лице* се изписва с главна буква, защото се употребява в триадологичния план на понятието.

² Тук няма да се изследва разграничението между синонимните понятия *личност* (гр. *πρόσωπον*) и *ипостас* (гр. *υπόστασις*). Самият термин *ипостас* е интернационализъм, който има ясни преводни съответствия (Фемић-Касапис 2010: 141).

³ Българският превод на цитираните в текста дефиниции от гръцки, руски и английски източници е мой (Б. П.).

⁴ „Сътворяването на човека *по образ* Божий обяснява „пренасянето“ на личностно-ипостасния *начин на съществуване* (τρόπος υπάρξεως) на Троицния Бог в границите на тварното човешко битие, което е възможно само в перспективата на *христологията*“ (Тутеков 2009: 152).

⁵ Други думи с дублирана наставка *-ост*, които съществуват в езика, но не се откриват в никой от наличните речници, вкл. тези на неологизмите, са напр.: *жизнерадостност*, *общностност* (последната дума е използвана в текст 2) от разглежданите тук текстове).

ЛИТЕРАТУРА

Граматика 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Ред. С. Стоянов. Т. II. София, Издателство на БАН.

Етимологичен речник 1986: Български етимологичен речник. Ред. В. Георгиев. Т. III. София, Издателство на БАН.

Зизиулас 2001: *Зизиулас, Й.* Личност и битие. – В: Изтокът и Западът за личността и обществото. Богословски перспективи. Велико Търново, Праксис.

Калистос 2014: *Калистос (Уеър), митр.* Православният път. София, Омофор.

Обратен речник 2011: *Мурдаров, В. и др.* Обратен речник на българския език. София, Изток-Запад.

Овсянникова 2007: *Овсянникова, Л.* Концепция личности в философии И. В. Киреевского и А. С. Хомякова как исток проблематики русского персонализма. <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/2007/scientificarticles/Ovsiannikova_LV/> [31.03.2016]

Попова 2012: *Попова, М.* Теория на терминологията. Велико Търново, Знак'94.

Радева 2007: *Радева, В.* В света на думите. Структура и значение на производните думи. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

Речник на БЕ 1899: *Геров, Н.* Речник на българския език. Т. III. Пловдив, Съгласие.

Словарь-справочник 1984: Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 70-х годов. Под ред. Н. Котеловой. Москва, „Русский язык“.

Стоядинов 2007: *Стоядинов, М.* Божията благодат. Богословско изследване. Велико Търново, Праксис.

Тутеков 2009: *Тутеков, С.* Добродетелта заради истината (Богословски и антропологични основи на аретологията). Велико Търново, Синтагма.

Фемић-Касапис 2010: *Фемић-Касапис, Ј.* Порекло термина φύσις, ουσία и υπόστασις и њихов семантички развој од најранијих помена до црквених отаца. Београд, Институт за теолошка истраживања, ПБФ.

Цветкович 2014: *Цветкович, В.* Ново вино в стари мехове: Св. Иустин Попович за богословската терминологија. – В: Христијанство и култура, XIII, № 10.

Μπαμπινιώτης 2002: *Μπαμπινιώτης, Γ.* Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.

COMPACT OXFORD 1991: *Simpson, J., E. Weiner (eds.).* The Compact Oxford English Dictionary. Oxford, Clarendon Press.

CVETKOVIC, V. 2014. New Wine and Old Wineskins: St Justin Popović on Theological Terminology. – В: Догмат и терминологија в православната христијанска традиција. София, УИ „Св. Климент Охридски“.

KALLISTOS 1979. *Ware, Bishop Kallistos.* The Orthodox Way. Crestwood, NY, SVS Press.

ŠTEKAUER 2005: *Štekauer, P., R. Lieber.* Handbook of Word-Formation. Dordrecht, Springer.

YANNARAS, C. 2007. Person and Eros. Brookline, Ma, Holy Cross Orthodox Press.

ZIZIOULAS, J. 1985. *Being as Communion: Studies in Personhood and the Church*. Crestwood, NY, SVS Press.

ZIZIOULAS, J. 2006. *Communion and Otherness: Further Studies in Personhood and the Church*. London and New York, T&T Clark.

✉ *Преп. Божидар Питев*

Департамент за езиково обучение

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ул. „Теодосий Търновски“ № 2, 5003 В. Търново, България

pitevs@abv.bg

✉ *Lecturer Bozhidar Pitev*

Department of Language Teaching

Sts Cyril and Methodius University of Veliko Tarnovo

2 Teodosii Tarnovski St, 5003 V. Tarnovo, Bulgaria

pitevs@abv.bg